

JOAN VILLARROYA I FONT

VIOLENCIA I REPRESSIÓ A LA RERAGUARDA CATALANA 1936-1939



C. E. H. I.



Tesi Doctoral dirigida pel Dr. Josep TERMES

Facultat de Geografia i Història  
Universitat de Barcelona 1988

R. 3627

- Í N D E X -

	Pàg.
Metodologia . . . . .	1

- PRIMERA PART -

Capítol I

<b>L'aixafament de la revolta militar i l'inici de la repressió . . . . .</b>	<b>31</b>
El 19 de juliol . . . . .	31
La revolta civil armada a Catalunya . . . . .	35
La Trama Civil . . . . .	40
Els "incontrolats" . . . . .	57
Primeres víctimes de la repressió . . . . .	74

Capítol II

<b>Extensió de la violència (agost-octubre 1936) . . . . .</b>	<b>97</b>
Comitè de Milícies Antifeixistes . . . . .	97
Patrulles de Control . . . . .	102
Oficina Jurídica . . . . .	119
Tribunals Populars . . . . .	126
Repressió contra els militars . . . . .	149
La persecució religiosa . . . . .	170
Salvament de vides . . . . .	179

### Capítol III

#### **La disminució de l'onada repressiva**

<b>(oct./nov. 36 - maig 37)</b> . . . . .	213
Represàlies de guerra . . . . .	213
La recuperació del poder institucional . . . . .	226
Els altres fets de maig . . . . .	231
Els represaliats dels fets de maig de 1937 . . . . .	237

### Capítol IV

#### **La intervenció de la Generalitat en la recuperació de la justícia. Les Inves-**

<b>tigacions sobre l'època revolucionària</b> . . . . .	247
L'afer dels cementiris clandestins . . . . .	247
L'atemptat contra Josep Andreu i Abelló . . . . .	261

### Capítol V

#### **La repressió en la societat militaritzada**

<b>(juny 37 - desembre 38)</b> . . . . .	274
La Cinquena Columna. El SIM (Servicio de Investigación Militar) . . . . .	275
Execucions de les Costes de Garraf l'abril de 1938 . . . . .	295
Tribunals d'Alta Traició i Espionatge . . . . .	300
Fronts de guerra i Repressió . . . . .	308
Centres de detenció. Presons, camps de treball i txeques . . . . .	311
Emboscats . . . . .	321
Pas de frontera . . . . .	332

### Capítol VI

#### **Represàlies i violència en la retirada final**

<b>(desembre 1938 - febrer 1939)</b> . . . . .	361
--	-----

- SEGONA PART -

**Anàlisi de la violència i la repressió**

Estudi Geogràfic de la Repressió . . . . .	378
Origen Comarcal dels Executats . . . . .	380
Executats per Regions . . . . .	494
Altres víctimes de fets puntuals de violència . .	496
Quadre Resum Executats . . . . .	496
Cadència Repressiva a Catalunya 1936-1939 . . . .	497

- TERCERA PART -

**Valoració Global i Annexos**

Conclusions . . . . .	501
Annexos . . . . .	515
- Relació de sigles . . . . .	516
- Relació nominal de víctimes . . . . .	518
Regió I . . . . .	519
Regió II . . . . .	889
Regió III . . . . .	990
Regió IV . . . . .	1069
Regió V . . . . .	1138
Regió VI . . . . .	1200
Regió VII . . . . .	1259
Regió VIII . . . . .	1347
Regió IX . . . . .	1469
Barcelona. Afusellats a Montjuïc . . .	1504
Represaliats Fets de Maig -1937 . . .	1526
Costes Garraf . . . . .	1532
El Collell (Girona) . . . . .	1535
Pont de Molins . . . . .	1541
Vilasacra . . . . .	1543
- Fonts i Bibliografia . . . . .	1546

## M E T O D O L O G I A

Aquesta obra sobre la violència que s'exercí en la reraguarda catalana durant la revolució i guerra civil que visqué Catalunya de juliol de 1936 a febrer de 1939 és difícil, complexa i plena de tota mena de contradiccions. Així i tot ens sembla lògic. Si l'experiència revolucionària amb tot el seu cabal d'entusiasme, grandiositat, creació, potència i força impetuosa que tot ho arrabassa i canvia ha estat, i està, discutida, ¿què no serà l'anàlisi de la violència, de la repressió exercida en la reraguarda sobre la vida de les persones en aquest període?

El propi títol ja és difícil d'escollir. Perquè analitzar la violència a la reraguarda dins d'una guerra -el grau màxim de destrucció i mort- no deixa de ser un contrasentit. Però la reraguarda catalana, el món civil allunyat dels fronts de guerra visqué un grau tan gran d'enfrontaments i tensions que sovint van acabar amb represàlies, repressió, morts i assassinats.

El terme guerra civil cal tractar-lo. Hi ha supervivents i testimonis, també alguns estudiosos, que consideren que no es pot definir la revolució i guerra provocada pel triomf popular davant l'intent sediciós d'una part majoritària de l'Exèrcit espanyol com guerra civil.

Sobre aquest punt cal ser al màxim de rigorosos en l'anàlisi científica. És cert que les dificultats, tensions i diferències que vivia Catalunya des del febrer de 1936 fins a la revolta militar de juliol no duïen a cap enfrontament armat generalitzat entre les més diverses organitzacions polítiques i sindicals que hi havia a Catalunya. Però també ho és el fet que una vegada es produí l'inici de la violència

per part de l'exèrcit revoltat, l'aixafament de la revolta i l'esclat revolucionari escindí la societat catalana. Les dretes i les esquerres democràtiques pre-bèl·liques esdevingueren a ulls dels protagonistes de la revolució en feixistes i antifeixistes i llavors Catalunya viu també durs i extensos enfrontaments fratricides. Fins i tot es produeixen entre els mateixos antifeixistes.

La guerra civil fou imposada des de fora però Catalunya la visqué tan intensament com la resta de l'Estat.

L'estudi de la violència en la reraguarda catalana és necessari per conèixer què fou, quan, fins on arribà, quins sectors foren colpits, quin temps tingué, com reaccionaren els qui la visqueren, per apropar-nos a la més variada motivació dels qui l'exerciren, per concretar quants en foren víctimes, per diferenciar les seves professions, opcions polítiques o circumstàncies més diverses.

Per saber si, com creiem, fou un cop moral decisiu per determinar una posició davant la possibilitat d'entendre la revolució d'una manera o altra, per decantar-se per la Generalitat republicana o distanciar-se'n davant la seva incapacitat real d'acció.

Per enfrontar-se al dilema del catòlic davant l'assassinat de religiosos, de la destrucció de tota mena de símbols sagrats, de la persecució generalitzada a l'església -de la jerarquia al simple creient- sense que hi hagués cap més contrapartida per a molts que el creure que en l'altra banda la defensa de la religió era un element definitori clau.

Una violència que abasta també revolucionaris, catalanistes, republicans i indiferents. És un còmput

que cal incloure entre les víctimes de la violència a la rera guarda catalana. El significat, però, és molt diferent.

Un estudi que és necessari com a activitat historio-gràfica. Quantes interpretacions no ens hauria facilitat pel passat més present de Catalunya el tenir l'estudi de la violència!!

Un estudi que abasta tot Catalunya, tots i cada un dels seus pobles i ciutats, tots i cada un dels llocs on pot dir-se que la violència és fruit d'antagonismes polítics exacerbats. D'enfrontaments polítics, atàvics uns, recents els altres. On apareixen odis personals, revenges, baixes i inconfessables passions, desigs o ambicions que acaben amb la vida d'altri. On sovint les represàlies que s'exerciren sobre les persones són resultat de les violències que al sector rebel -el franquista- s'apliquen en nom de Déu i complint ordres.

Un estudi de la repressió que s'aplica sobre els militars i civils compromesos en la revolta de juliol de 1936. Sobre uns professionals que s'enfronten al seu deure de complir i fer complir la legalitat establerta i responsables de l'esclat de violència que, com una allau, s'estén per tot el país.

D'una repressió legal, duta en circumstàncies polítiques de canvi social, econòmic i polític -en definitiva- en circumstàncies revolucionàries que esborra o elimina els representants del vell ordre anterior.

També uns processos judicials legals dins un clima de guerra on la recuperació del poder de l'Estat va acompanyada de la militarització de la societat. On apareixen serveis d'informació militar, centres de detenció, de reclusió, camps de treball que, supeditats a l'autoritat militar, obren unes noves vies d'interpretació del fet repressiu.

Una justícia popular que no sempre manté l'equanimitat revolucionària. On l'aparició dels més variats organismes judicials es veu interferida pels canvis radicals que la societat està vivint.

Una repressió il.legal exercida per partidaris de crear un món nou, on cal tallar sense contemplacions les referències del món decadent burgès, on el més rígid partidari de la cirurgia social pot ésser acompanyat per l'arribista més recent. On l'aparició del fenomen dels "incontrolats" serveix per a justificar la manca d'un domini real de l'ordre públic a la revolució o a la reraguarda i que serveix d'excusa per atribuir responsabilitats alienes a fets que tothom condemna públicament (cosa que mai no passarà al sector franquista) però no es resoldrà fins ja ben entrat l'any 1937.

Una repressió il.legal feta amb nocturnitat i premeditació, on la recerca documental es fa força àrida, on els "consells de cuneta" dificulten la localització, contextualització i circumstàncies que envolten el cas.

Una reraguarda on apareixen víctimes revolucionàries. La mort de persones que opten per una via revolucionària diferent de la que s'imposava, de persones d'indiscutible catalanitat, republicanisme, sindicalisme o defensa de la legalitat republicana que condemnen fets, actituds, confiscacions, violències i paguen amb la vida aquesta crítica i honesta actitud.

Una repressió que ve a cavall del "cotxe fantasma", aquell vehicle que es trasllada al poble veí o a una altra barriada, però que normalment no actua a la mateixa població per cometre violències. Un "cotxe fantasma" que sap on va, que coneix els noms dels qui ha de detenir, controlar o aplicar el criteri que cal assegurar la reraguarda de possibles enemics, sigui com sigui. On tothom ha sentit explicar atropells o heroismes. On la sang sovint hi era present.



Una violència que arreu del món s'imposa quan apareixen persones, grups de gent que, sigui sota el signe polític que sigui, poden cometre atropells en no haver-hi cap autoritat que impedeixi d'actuar sota l'ús exclusiu de la força o de la por.

Hi ha encara altre tipus de víctimes, la pormenorització seria inacabable. Del fet violent fruit d'una militarització forçada que s'acull a emboscar-se, amagar-se a casa un parent, un veí, en definitiva a convertir-se en pròfug que quedarà fora de la llei, i això en una guerra amb tant enfrontament, ho fa doblement perillós. El soldat que en ser ocupada una ciutat, comarca o poble concret creu que no cal seguir lluitant i esdevé desertor, o bé el desertor que pel curs que pren la guerra intenta salvar la vida i és llavors quan troba la mort, com pot veure's no és fàcil la catalogació.

Alguns d'aquests emboscats, pròfugs o desertors es converteixen en repressors dels qui a escala local, catalana o militar, els han de castigar. Tota aquesta anàlisi s'ha d'explicar en el ben entès, però, que hi ha una casuística particular que no pot abastar-se totalment si hom no vol perdre la contextualització del fet repressiu i en els períodes i circumstàncies en què es produeix.

La repressió inicial de l'estiu de 1936 que arriba fins a octubre-novembre té una interpretació diferent de les violències que es produeixen per enfrontaments entre opcions socials o polítiques diverses en la reraguarda catalana l'any 1936 i més el 1937. En cada cas s'ha d'aplicar uns criteris diferents.

També cal fer-ho en les numèricament poques víctimes que es produeixen a partir dels fets de maig de 1937. O també les generades a partir del trasllat del Govern de l'Estat de València a Barcelona i sota responsabilitat del Govern de l'Estat i encara en contra de l'opinió del Govern de la Generalitat.

També fets de guerra produeixen violència i represàlies, però serà en l'inici de l'ocupació del territori de Catalunya els darrers dies de març de 1938 quan apareixen de nou fets de represàlies derivats d'actes bèl·lics i actes de violència que els ocupants exerceixen sobre la població o restes d'unitats republicanes derrotades.

Tot el període bèl·lic que coneix Catalunya a partir d'esdevenir teatre principal de la guerra civil espanyola, la batalla de l'Ebre, coneixerà un esforç absolut, en aportació de joves soldats catalans que a la ribera del riu aportaren la xifra màxima de vides que mai no ha conegut cap conflicte en tota la història de l'Estat -esforç català no solament poc reconegut, sino que fins i tot ha estat negat- i que com a contrapartida obren a un paroxisme de militarització de la societat que fa dura, rígida i també implacable la repressió contra qui és sospitós d'entrebancar aquesta operació militar, la més important i darrera, que la República endegarà.

Finalment en l'ofensiva final de l'exèrcit franquista a Catalunya, l'exèrcit republicà derrotat abocat cap a un insegur exili i més insegura existència col·lectiva i individual abandona el territori republicà veient com s'ha de proveir sobre el terreny, amb una àmplia població civil que espera l'ocupant perquè significa el final de la guerra i on qui abandona el territori està exasperat; també aleshores hi haurà violència a la reraguarda, sobre notoris franquistes, falangistes, notoris i destacats polítics de dreta, religiosos que no han amagat les seves públiques simpaties al nou Estat pretorià que s'albira o altres persones que, detingudes de temps per la República, són represaliades al peu de la ratlla fronterera amb França en un moments on s'imposen -més que mai- les servituds de les passions desbordades.

Tot aquest complex món de repressió i violència, mort i represàlia, cal computar-lo d'una manera on les contradiccions de signe polític, període o època en què es produeix, responsabilitat o circumstància sigui possible interpretar-ho dins la vida revolucionària o de guerra que va viure Catalunya de juliol de 1936 a febrer de 1939.

D'aquí que la metodologia que hem aplicat es basi en el criteri de fer la recerca més exhaustiva a totes les fonts i documents que hem pogut treballar.

En primer lloc hem seguit tots i cada un dels Registres Civils (Secció de Defuncions) de totes les poblacions de Catalunya, tasca que ens permet elaborar una primera relació de víctimes de repressió i la data del traspàs. També ens permet conèixer la identitat de la majoria de les morts, així com l'edat, el lloc d'origen i el de residència, la professió, l'estat civil, la causa de la mort i, sovint, ens és indicat el lloc i l'hora.

En el cas de persones assassinades, és a dir aquelles que foren víctimes de represàlia sense cap mena de procés judicial que no fos el "consell de cuneta", als llocs on la xifra de morts violentes sense judici és nombrosa, l'acta sovint només ens indica si és "desconegut" o "desconeguda" sense especificar res més que les robes que duia, trets facials, capilars, oculars o físics, que poguessin ajudar a una possible intervenció del procés judicial per a la seva identificació.

Aquesta recerca ens donava unes primeres dades a tot el territori que cal situar. No tothom és mort al lloc o terme municipal on viu. Hi ha actes de defunció que indiquen la presència de víctimes de violència que hom descobreix. Cal identificar el desconegut o desconeguda. S'ha de veure si la mort d'una persona és producte de represàlia o bé d'un fet de guerra, accident, etc. Amb tantes particularitats com se'ns presenta el Registre

Civil (Secció de Defuncions) és una font insubstituïble, però en aquest cas en tenim d'altres que el complementen amb gran riquesa de dades.

Pel que fa als desconeguts, la Generalitat republicana en plena guerra civil va crear una comissió que dirigia un Jutge especial, Bertran de Quintana, per la investigació de "Exhumació d'assassinats i inhumacions clandestines". on no solament és palesa clarament la condemna dels fets de violència que es produïren en l'esclat revolucionari, sinó que els qualifica d'assassinats i pren postura judicial per a atribuir-ne responsabilitats.

Es aquesta actuació judicial la que ens ajuda en la identificació de cadàvers que inicialment només teníem com a desconegut/a. Part d'aquest fons està unit o en acta de defunció feta a posteriori dels fets en els propis llibres d'actes que registren la defunció de les persones. Altra part ha estat possible fer-la a partir del fons trobat a l'Arxiu de l'Audiència Territorial de Barcelona, on l'ajut de Jaume Riera ens fou fonamental. Allí hem treballat en un fons documental molt ric, ben ordenat i catalogat. On hi ha, no com erròniament s'ha afirmat sempre, molt material republicà que no fou destruït on la retirada de Barcelona davant l'ocupació militar franquista malgrat l'ordre donada i l'efecte que no fou complerta.

Hi ha fons documental de tot Catalunya i ens permeté treballar en la identificació de fets, actes i circumstàncies que abasten tot el territori.

Així i tot no totes les actes de defunció quedaven identificades, cosa que ens dugué, pel cas de Barcelona, al fons documental de l'Hospital Clínic, on eren conduïts els cadàvers que es trobaven a l'extraradi de la ciutat.

Aquí apareix un altre concepte equivocat en la mitologia de l'època i que ha perdurat fins avui. Hi

havia la creença per part dels homes d'acció de l'època que si aplicaven la justícia per ells mateixos, al costat de les tanques dels cementiris o a la vora de camins o carreteres o a llocs aïllats, d'allà mateix se'ls duia a enterrar-los. Això és fals.

Tots els cadàvers trobats en el terme municipal de Barcelona, i el mite és l'Arrabassada. però hi hagué més assassinats a Montjuïc, eren duts per la Creu Roja o els serveis municipals de sanitat, o pels serveis depenents del jutjat a l'Hospital Clínic de Barcelona. Allà se'ls feia una fotografia, amb una fitxa numerada corresponent i els familiars i coneguts podien anar a reconèixer el cos inerm. És amb aquest fons amb què ens hem basat per altres actes de defunció, o bé per la identificació de cossos que mai no foren registrats. Punt que explicarem més endavant.

A Barcelona, lloc on és més difícil i prolixa la recerca, tenim encara una font documental molt rica. És el Registre del Dipòsit Judicial. Consisteix en la relació nominal i lloc on és trobat el cadàver de tota persona sobre la mort de la qual hi ha la intervenció d'un jutge. Aquesta premissa significa que les persones registrades són víctimes de violència o accident. Amb les fonts anteriors indicades es pot anar destriant i classificant els noms relacionats.

A la resta de Catalunya la tasca a fer en l'aspecte numèric és paral·lela a la xifra de morts produïdes. Quan més n'hi ha, més difícil és, lògicament, poder tancar la identificació i circumstàncies de la mort de cada cas.

Així, a Montcada, lloc on moriren moltes persones del que inicialment no podem acceptar amb el terme "incontrolats" hi ha una relació extensa de despulles de desconeguts. Aquí la identificació del Jutge Bertran de Quintana, per ordre de la Generalitat republicana, dona llum a

a una inferior riquesa en fonts que no té Montcada respecte de Barcelona. I així en altres casos com Sitges, Lleida, etc...

En xifres menors de víctimes la documentació és més fàcil de treballar. Permeten una més fàcil identificació, i més si tenim en compte la molta documentació paral·lela que hi ha en molts d'aquests casos.

Acabada la guerra civil, fou creat pel Ministeri de Justícia la Causa General.

La Causa General està dipositada al "Archivo Histórico Nacional", radicada a Madrid. Allí hi ha uns molt complets expedients de tot el succeït durant "el período rojo" a Catalunya. Està arxivat per províncies, tractant tots els aspectes del període de guerra civil d'una forma sovint exhaustiva, sobretot en l'aspecte d'identificació de responsabilitat social, política o personal dels fets que es produïren durant tot el període bèl·lic.

En el camp que ens pertoca, el de la violència produïda a la reraguarda republicana, hi ha uns "estadillos" de les víctimes que cada poble o ciutat de Catalunya sofreix a conseqüència d'assassinats. I també un segon "estadillo" on s'assenyalen les víctimes produïdes en el respectiu terme municipal, però que no són veïnes de la població corresponent.

La informació és facilitada per tots i cada un dels Ajuntaments i duu la firma de l'Alcalde o secretari. Fet que, com és fàcil capir, pressuposa que qualsevol informació incorrecta tinguis responsable amb nom i cognoms. Això ens duu a veure que és una font mediatitzada si es tracta d'opinions i atribucions, però més sòlida quant a informació de fets.

Així ens han estat de molt ajut els informes dels "estadillos" números 1 i 2 quan donaven relació d'una mort d'un veí de la població, el lloc del traspàs, el dia i una primera adscripció política puntual com alcalde,

regidor, cap del sometent, etc... i menys quan donaven l'atribució política, inflant de militants de la CEDA a gent que votava Lliga Catalana o bé atribuïnt el fet material de la mort a les persones que aleshores formaven el comitè, l'Ajuntament, etc... i pel fet de tenir-ne la pressuposada responsabilitat se'ls culpava del fet. Així i tot, en el cas dels "estadillos" que identificaven les morts violentes produïdes a la població sobre els seus propis veïns o bé en el seu terme sobre residents a altres llocs, cal ser molt precisos. Tanmateix, el fons de la Causa General és, en part, documentació recollida als més diversos organismes republicans, partits polítics, sindicats, etc...

Era com un motiu d'honor i glòria tenir una llarga llista de "caídos por Dios y por España". Així no és gens estrany trobar que, al costat de persones veïnes de la població que realment foren represaliades, s'hi afegís el nom d'altres morts al front en combat de guerra lluitant per l'exèrcit franquista, de persones que no eren veïnes però hi tenien relació per alguna raó (lloc d'origen, propietats, estiuejants, etc.) i així no solament un represaliat o assassinat pot aparèixer a dos o tres llocs diferents, sinó que també s'hi inclouen morts en campanya, per malaltia durant el curs de la guerra a causa de "privaciones rojas", o altres consideracions similars.

I encara, al contrari, no s'inclouen en aquesta relació de víctimes, represaliats o assassinats que són d'ideologia esquerrana o republicana. Tampoc els qui moren per defensar a l'arera, una via revolucionària diferent o fins i tot s'atribueix la mort de veïns de la població a "rojos en retirada", a persones assassinades per unitats de l'exèrcit franquista o bé quan fins i tot la retirada no s'havia encara produït.

Cal de nou filar prim, malgrat la riquesa documental i la informació que la Causa General aporta. El règim franquista tingué a les seves mans la seva completa informació i, curiosament, només en part i d'una forma absolutament tendenciosa la utilitzà. L'explicació sembla òbvia, el resultat quantificat de la violència, atropells o assassinats que es produeixen en període revolucionari o republicà foren inferiors a la que assegurava la propaganda intoxicadora franquista. Per aquesta raó es va silenciar tota la documentació completa de la Causa General i només se'n féu un ús tendenciós. La veritat no els interessava.

Durant la guerra civil, malgrat totes les conjuntures més diverses, continuaren funcionant les institucions i els organismes administratius més diversos. Els referents a Justícia, no solament en el concepte de violència, també s'enviaren al Tribunal de Cassació de Catalunya i així també part del seu fons l'hem pogut treballar a l'Arxiu de l'Audiència Territorial de Barcelona.

A la majoria dels llocs de Catalunya els registres dels cementiris coincideixen amb la relació dimanant del Registre Civil (Secció de Defuncions), però en poblacions grans -a les capitals més poblades- ens ha estat d'una bàsica utilitat per a desfer confusions o per a computar amb el màxim d'exactitud xifres i occits.

A diferència del que ocorre amb la documentació referent a la repressió franquista on les fonts són escassíssimes i el temor de la gent, el desconeixement de l'entremat repressiu, l'existència d'un estat oficial que exerceix la repressió com a fita bàsica de la seva consolidació i pervivència fa que la documentació s'hagi de cercar amb poques vies, no és igual que la repressió -legal o il.legal- que s'exerceix en període revolucionari o ja en el període de guerra.



La informació la rebem també de la premsa. Aquesta és una font molt variada i completa per apropar-nos al fet repressiu. L'allau de publicacions revolucionàries o republicanes que coneix Catalunya durant la primera època de la guerra -període que coincideix amb el més greu grau de repressió i també màxima llibertat informativa (en alguns cops imprudentment informativa si pensem que el país estava en guerra i la premsa donava notícies de gairebé tot) facilita el coneixement de fets violents, però en dificulta la síntesi. Puix que no és fàcil diferenciar entre criteris polítics oposats, amb estratègies diferents i la condemna o defensa d'un fet determinat així com el seu abast.

Aquí hem de pensar l'enorme importància que la propaganda política partidista va adquirir en la guerra civil espanyola. Aquí seria bo recordar la dura crítica que George Orwell féu de la premsa i informació de l'època que ell visqué, malgrat les evidents limitacions i errors en què també ell va caure.

La premsa d'abast nacional, molt més rica que no l'estatal i a més a poc a poc esdevenint la premsa més acostada a les fonts del poder quan el govern es trasllada a Barcelona, és de suma utilitat. Igualment, sovint en casos conjunturals o en fets concrets, és més completa la informació de la premsa comarcal, local o de partit. Tota ella exigeix un buidatge exhaustiu, comparatiu i selectiu. El resultat, però és positiu.

La premsa franquista de la postguerra, a tots els nivells, estatal, nacional, local o la generada pels aparells polítics del franquisme en la postguerra -Falange, Dirección General de Propaganda, etc.- és útil per al coneixement pormenoritzat de la repressió a la reraguarda republicana. Les esqueles amb la relació de veïns assassinats a la població, a un cos professional determinat, de familiars, etc... i que periòdicament

i de forma inexorable cada any s'anaven repetint -algunes encara l'any 1987 han sortit publicades a la premsa- és una font indirecta per la contextualització i conjunt de la repressió. Alhora exercia una funció político-ideològica que anava recordant "los horrores del período rojo" i que s'ha menystingut pels arribistes polítics del franquisme de postguerra.

També la premsa de l'època franquista de vegades dóna notícia de fets concrets que ens permet completar aspectes que són poc tractats en els conflictes interns que conegué la rera guarda republicana.

Hi ha tota una altra documentació valuosa, és la generada per recordatoris, opuscles, butlletins o llibres que tracten, en la immediata postguerra, de víctimes hagudes pels conflictes de la revolució i guerra civil. Aquests poden provenir de particulars, de congregacions religioses, professionals, confessionals, ajuntaments, etc. Acostumen a explicar els fets luctuosos que pugui haver-hi en el traspàs de les víctimes i són més producte d'una relació directa de coincidència personal, familiar, o professional que no voluntat propagandística. Cosa que fa prou suggerent la seva informació.

Així, podem trobar-nos pobles que canvien la data de la Festa Major per fer-la coincidir amb dies en què moriren violentament veïns o fills de la població i aleshores explicar com anaren les circumstàncies que envoltaren el fet.

Només cal citar per, per ser reconeguts per tothom, l'innegable valor que suposen els martirologis que gairebé totes les diòcesis catalanes han generat, així com els de les congregacions religioses que han recollit els seus.

Hem de destacar, però, un fet. Hem considerat que la repressió religiosa, guerra de religió a més de la guerra social que viu el país, forma part d'un

falta p. 15

religiosos morts amb violència a la seva diòcesi. A excepció dels bisbats de Tortosa, Girona i Solsona, la resta féu uns estudis de diferent divulgació i ambició que al llarg dels anys van anar editant-se.

Aquestes obres serien, Josep SANABRE: "Martirologio de la Iglesia en la diócesis de Barcelona durante la persecución religiosa. 1936-1939", "Martirologio vicense", Joan SERRA VILARÓ: "Víctimas sacerdotales del arzobispado de Tarragona durante la persecución religiosa del 1936 al 1939", Jesús CASTELLS SERRA: "Martirologi de l'Església d'Urgell (1936-1939)", Ramiro VIOLA GONZÁLEZ: "El martirio de una Iglesia. Lérida-Lleida. 1936-1939" (3).

També en aquest apartat hauríem d'incloure la gairebé totalitat d'ordes religiosos radicats a Catalunya que, d'una forma o altra, han donat a llum la relació de les víctimes sofertes (4).

En general pot dir-se que són uns correctes estudis d'una rigorosa recerca.

En el segon grup hauríem d'incloure els llibres que abasten la repressió soferta per població civil. Així, Francisco LACRUZ: "El Alzamiento, la Revolución y el Terror en Barcelona" inclou una relació de persones traspassades per repressió institucional o repressió il.legal, i també la de certes professions que són incloses als apèndixs. Tomás CABALLÉ CLOS: "Barcelona roja. Dietario de la Revolución" on, seguint els esdeveniments diaris, reproduïx el nom de persones represaliades.

Santiago ÁLVAREZ i José DEL CASTILLO: "Barcelona, objetivo abierto", obra posterior on, paral.1el al tema central que és la conspiració i el control per part dels colpistes del juliol de 1936, apareixen relacions diverses de víctimes.

Un altre llibre amb algunes dades sobre la repressió és el de José M<sup>a</sup> FONTANA: "Los catalanes y la guerra de España", malgrat que el conjunt del llibre tracta

de l'actuació dels catalans que lluitaren al bàndol franquista (5).

A Tarragona Luis CLIMENT: "Rojos en Tarragona y su provincia" donava una relació de persones mortes per raó de la violència ideològica -social o religiosa- sense, però, escatir casos i circumstàncies, que la fan útil però amb freqüents inexactituds.

A Tortosa foren publicats els llibres de José MONLLAO PANISELLO: "Historias de dolor y de sangre" i "Los bárbaros en Tortosa". Ambdós llibres aporten les dades de represaliats per ordre alfabètic, amb explicació de la casuística concreta determinada a cada persona.

La capital de la "Terra Ferma" va veure publicada l'obra d'ALVAREZ PALLAS: "Lérida bajo la horda", on hi ha un calendari de les execucions ocorregudes a diversos indrets de la ciutat.

Tot i que aquests dos grups de llibres, els de religiosos o civils, eren hagiogràfics vers les víctimes i la consideració socio-política o religiosa que en feien, donaven unes xifres força ajustades sobre l'abast repressiu en l'àmbit que estudiaven.

Els historiadors que han tractat de forma general aquest tema no han seguit criteris científics de recerca rigorosa, sinó que han globalitzat a partir d'uns apriorismes que no tenien en compte les obres monogràfiques que esmenten.

En alguns casos sorprèn si tenim en compte que algunes d'aquestes obres monogràfiques que tractaven sobre la repressió en un àmbit determinat eren d'historiadors d'indiscutible vàlua, cas de Josep Sanabre, i el que aquests historiadors amb els seus apriorismes palesaven prejudicis ideològics que no tenen res a veure amb la història.

Nogensmenys s'ha de ser encara més crític davant les xifres que molt lleugerament s'han donat de l'abast de

la repressió a Catalunya, si tenim en compte que en les paraules de qui fou president del Tribunal de Cassació, Josep Andreu i Abelló, durant la guerra civil estimava que no arribava a 11.000 el cens d'execucions il·legals (6).

Un altre bloc són aquells estudis o memòries que ens aporten informació sobre el que fou el quintacolumnisme a Catalunya i l'actuació de les autoritats republicanes contra aquest fet.

Com a estudi global cal citar el llibre de D. PASTOR PETIT: "La cinquena columna a Catalunya. 1936-1939"(7).

Les memòries de personalitats destacades de la vida política catalana o bé de persones que hi tinguren relació ens serveixen en l'aspecte global d'interpretació del perquè del fet repressiu.

En aquest sentit cal esmentar les memòries de Pere BOSCH-GIMPERA: "Memòries". El volum tercer de les "Memòries Polítiques" de Claudi AMETLLA. Les de Carles GERHARD: "Comissari de la Generalitat a Montserrat (1936-1939)". Les de Carles PI SUNYER: "La República y la Guerra" i les de Maurici SERRAHIMA: "Memòries de la Guerra i de l'Exili. 1936-1939". Menys polititzador, però també força útil, és el llibre de Francesc VIADIU: "Delegat d'Ordre Públic a "Lleida la Roja".

Les poques memòries existents de persones de menys ressò públic sí que ens donen pautes de l'abast repressiu, localitzades, però, en el seu món particular i d'un abast limitat i concret. Un exemple en serien els llibres d'Andreu ROS I ROCA: "Records i vivències d'un Moianès. 1936-1939", i de Xavier AMORÓS: "L'agulla en un paller".

Ara bé, si un llibre sobre el tema que ens ocupa cal esmentar, és "Perill a la reraguarda", on Joan Peiró va deixar un document honest, crític i valent sobre les víctimes de la reraguarda, que iniciava una via

que després no fou gairebé seguida des del camp revolucionari o republicà.

A més a més de la localització de totes les persones víctimes de represàlia, repressió legal o il.legal, d'incontrolats, etc., la violència a la reraguarda catalana té una altra problemàtica complexa d'analitzar.

Es el límit que ens duu a considerar un fet com a propi de guerra i no de violència concreta puntualitzada per una diferència ideològica.

Així hem considerat la mort sobre els desertors -fet tots els matisos que ens permet la documentació- com a lligats a fets del front. Sovint van morir en aquest intent de passar a les files enemigues. Només quan aquesta deserció es produeix cap al propi camp i és mort a la reraguarda sense seguir cap procés judicial, l'hem considerat víctima de la repressió. La xifra és poc important numèricament, significativa en el període de guerra que apareix - març-abril de 1938 i altre cop pel gener-febrer del 1939- i aplicada la violència sobre soldats catalogats des d'un apriori polític com de dretes o simpatitzants amb l'exèrcit franquista. Molt rarament són fetes represàlies sobre presumptes desertors a la reraguarda catalana de soldats catalogats afins a la defensa republicana.

Les víctimes que es produeixen són localitzades pel seu lloc de residència, encara que en alguns casos dubtosos. Canvi recent de domicili, activitat professional o cívica, relacions intenses exclusives fora del lloc on es vivia ens han permès resituar-lo.

També quan hom el considera víctima de la població en raó que la seva mort està en funció de la relació que tenia amb ella. Això ho seria un estiuellant, un propietari que viu en un altre lloc, però és mort per causa de la seva activitat en la segona residència o en funció de ser propietari d'una fàbrica, d'unes terres, de ser el responsable d'una fàbrica, d'una secretaria d'Ajuntament, etc. És el tracte amb aquesta població la raó de la seva mort.

Lògicament hem fet servir la divisió territorial de Catalunya en regions i comarques. Així hem respectat els municipis que la Generalitat republicana aprovà l'any 1936. També per fer els tant per mil estadístics pel còmput relatiu de víctimes ens hem basat en les xifres que ens dóna la comissió que dirigí Pau Vila en aquest treball esmentat.

La classificació de les víctimes registrades o no registrades és absolutament necessària. Per una part mostra que l'administració republicana no deixa de funcionar malgrat la revolució o la guerra. Per una altra, és una font documental que permet demostrar de forma inapel.lable uns fets.

Els no-registrats els hem relacionat a partir de la recerca que exposàvem, però s'ha de veure que els molts que hi ha en aquesta circumstància són altres fonts, en últim cas la fonamental memòria col.lectiva, les que ens han permès la reconstrucció nominal.

Pensem que la destrucció de llibres, arxius, depuració, desaparició o assassinat de secretaris d'Ajuntament, nous poders locals com comitès o creació de nous Ajuntaments en clima de guerra expliquen moltes de les llacunes d'inscripció de víctimes. També la desaparició de famílies, el no entendre o no preocupar-se pel que pot considerar-se feixugues obligacions burocràtiques, la por a inscriure un parent assassinat per temor a no donar peu a sospita

d'acusacions o responsabilitats, les víctimes trobades indocumentades i mai no identificades, les despulles enterrades en llocs clandestins per sempre més ignorats, etc. expliquen els molts morts no registrats, quan es produí el traspàs, els de qui es féu acabada la guerra i sota pressió de les autoritats franquistes o els d'aquells que mai ningú no va fer.

Aquí hem de tractar un punt, font riquíssima per moltes raons i que en molt poc temps ha desaparegut. Són les làpides amb la relació de "Caídos por Dios y por España" que arreu de les parets de les esglésies, murs dels Ajuntaments o tàpies dels cementiris hi havia pertot arreu. En molts casos la relació estava equivocada. Sempre, per excés, s'hi incloïen tots els morts considerats ideològicament afins al nou Estat franquista -ja fos a la rera guarda o al front- i s'excloïa el mort que era revolucionari, republicà o catalanista encara que hagués caigut en iguals circumstàncies que els altres que sí mereixien estar-hi.

Aquest greuge continuat a la memòria d'uns en contra dels altres que tenien tota mena de reconeixença pública. Fins i tot un monument! Explica que el que nosaltres poguérem fer, corroborar relacions, discutir l'encert o no, etc., avui en dia sigui impossible de fer. Dissortadament encara moltes d'aquestes làpides han estat trencades i han desaparegut per sempre més.

Les làpides de "Caídos por Dios y por España" no coincidien ni amb els propis oficis que l'Ajuntament enviava per a la compilació de víctimes que elaborava la "Causa General". És un tema de reflexió l'anàlisi del sectarisme que fins i tot en el món dels morts es feia en la immediata postguerra.

La identificació nominal no presenta dificultats amb els inscrits a les més variades relacions, però sí amb uns molt escassos casos en què només hem pogut



recollir el nom i el primer cognom per no existir sobre aquesta persona cap document, ni record que pugui refer a qui era de fora la població, era conegut per un motiu, només pel nom de la casa o simplement ni la memòria col.lectiva, ni el seu pas en un lloc determinat va deixar cap petja que permeti identificar-lo per complet.

Així ens passa també amb l'edat quan no hi és relacionada enlloc. La professió, que hem pogut refer molt amb les fonts orals. L'estat civil, encara que pot ser que un estat de fet no coincideixi amb el de dret, ve sovint reflectit. És una dada inicialment neutra que no és alterada. El còmput posterior global ens mostra com per sempre més es veien sense el cap de família. La lectura interpretativa pot fer-se amb tot el conjunt de les víctimes.

Semblantment podria creure's de l'edat, però no és així. Hi ha un mostrat interès a presentar les víctimes rebaixant-los els anys si són joves, o bé incrementant-ne l'edat si són madurs. Així, els represaliats són joves o gairebé ancians. El registre civil és la font que hem utilitzat per a donar una edat determinada a una persona quan hi havia disparitat entre les fonts. En altres casos ens hem basat en l'única font disponible. En el seu defecte, no la tenim documentada.

La professió és una dada fonamental. Aquí la varietat de fonts fa feixuga la definició concreta d'un criteri. En el cas del món rural hem diferenciat entre la categoria de propietaris o bé de pagesos. Però fixem-nos que ser propietari significa un grau que no ens ve definit. A certs llocs de Catalunya el propietari completa l'ingrés necessari amb jornals aliens a la seva feina pròpia. En altres és un propietari mitjà d'adscripció igualment conservadora, en altres procliu a actituds avançades. Hi ha encara uns pocs grans propietaris. El concepte propietari només ens defineix una categoria que sovint no queda prou relacionada amb la sort que sofrí aquella persona.

Igualment ocorre quan el terme és pagès. Així, tampoc no sabem amb exactitud la definició d'aquest concepte que tan variat era -i és- a Catalunya. Puix que hi ha jornalers definits com pagesos i pagesos que més que res són jornalers. També incloem el de llaurador pel mateix motiu. Però els concepte així ens vénen. Igualment, sota aquests substantius, hem agrupat conceptes de feina rural utilitzats a la muntanya del Pirineu Oriental com terralloner o terrassà.

També hem inclòs en la categoria de jornalier encara que cal pensar la proximitat i fidelitat que el treballador fix -a jornal fix- en una casa no és exactament igual que un jornalier o pagès a sou d'amos diferents o sota feines diferents.

Hi ha professions que hem mantingut com a específiques com militar, religiós, professions liberals, secretari d'Ajuntament o aquelles que el compliment de la seva feina podrà pressuposar una inicial presa de posició política o ideològica dins el vessament revolucionari d'estiu de 1936. Altres les hem agrupades per simplificar el seu còmput. Per facilitar-ne la lectura i la interpretació global. Així el més variat camp obrer l'hem agrupat sota aquest concepte. La classe social en aquest cas queda prou definida.

Hi ha encara tot un conjunt de professions que només poden agrupar-se amb el coneixement que obliga a simplificacions arriscades. De vegades un contramestre d'una fàbrica determinada pot ser més significatiu que el qualificatiu que ens ve d'industrial en un lloc determinat on la indústria és molt poca o poc important.

Per resoldre en cada comarca la presència d'una professió minoritària l'hem inclòs amb altres que ho siguin igualment fent-ne un conjunt "d'altres professions" i obtenint-ne el percentatge corresponent.

Hi ha també la relació de persones, la professió dels quals no consta en cap cas.

Per tot el que hem indicat ressalta la summa importàn-

cia en aportació de dades que té el Registre Civil (Secció de Defuncions). En les inscripcions fetes a la postguerra cal veure que de vegades hi ha constants repeticions de víctimes inscrites en el període de guerra. Aquest aspecte relativament poc important per una recerca rigorosa -només cal indicar el doble registre d'un nom- no ho fou per la instrumentalització política que el franquisme en féu. Puix que donava relacions de traspassats a causa de la violència durant el període bèl·lic a la reraguarda qualificant la suma total obtinguda de "Caídos por Dios y por España" a partir d'incloure-hi el nom d'un occit registrat dues o tres vegades, el sumar la xifra de desconeguts amb els posteriorment identificats d'aquest grup, les persones mortes en enfrontaments a la reraguarda i, encara, les víctimes que els bombardeigs franquistes oriduïen a la població republicana de reraguarda!

En tot cas, resolíem la dificultat amb l'ajut inestimable que la memòria col·lectiva tenia dels fets o de les fonts orals -innumerables a tot el conjunt català.

Només Barcelona presenta una complexitat analítica difícil de computar amb total exactitud.

A la capital de Catalunya les fonts orals queden supeditades a camps específics i concrets, en d'altres -per exemple el dels incontrolats que la gran urbs sí que origina- és impossible fer-ho. No solament per ignorar on cal anar, sinó que també l'informador només coneix la seva realitat immediata però ignora el que no fos proper a ell.

La més rica documentació de Barcelona, en totes les fonts citades és la més completa, ens permet desfer moltes llacunes. Malgrat tot, en alguns casos, hem trobat noms de persones assassinades -sense cap consell o judici- de les quals només sabem que moriren per mort violenta, però no en tenim cap més informació.

Els hem relacionat quant al lloc de la mort o l'hora o el tipus de violència o la professió o en el conjunt

de morts produïdes en similars circumstàncies, consideracions que ens donaven uns motius apriorístics per fer-ho. En el seu defecte no els hem inclòs.

Això significa que les relacions oficials fetes en època republicana -sumaris sota direcció del jutge especial Bertran de Quintana- o els de l'època franquista -utilitzant els anteriors més la tasca per completar la Causa General- són incompletes.

Són incompletes, a més a més, per concloure's unes a causa del decurs desfavorable de la guerra, en l'altre cas per tancar-ho de forma apressada i sense un mínim rigor quant als dubtes. Això ens duu a estimar que malgrat que la nostra relació de víctimes de repressió a Barcelona sigui molt més completa que no la diligenciada als expedients fiscals de la Causa General hi pot haver un error que estimem en un 5 per cent.

En tot cas la impossibilitat del testimoni oral, l'hem suplert amb la més exhaustiva comprovació de totes i cada una de les fonts.

Pensem, però, que les execucions legals, executades sota ordre dimanant d'un tribunal de Justícia estan absolutament controlades, igualment en termes absoluts -hi ha una insignificant diferència en nombre- quant a la repressió religiosa i en moltes professions liberals. El segment d'error queda en referir-se a altres grups socials.

Finalment, una darrera explicació determinada per la varietat de fonts utilitzades. És la que fa referència a una determinada adscripció política de les víctimes. Sovint aquesta ens ve donada d'una forma molt puntual o concreta. La que atorga la militància darrera, la que tenia en el moment de la mort. Però a més a més que el criteri polític sovint és aplicat a la postguerra amb paràmetres del nou Estat sorgit del triomf militar, s'ha de veure que moltes víctimes ho foren no fruit

de la darrera i puntual militància. El cas més assenyalat seria el que hem dit de la CEDA en detriment de la Lliga per un, sembla, presumible pas d'un partit català democràtic a un d'espanyol de fosca actitud envers el cop d'Estat militar.

També la consideració dels informes de l'època, com les fonts orals de suport no ens han ajudat massa en aquest punt. La militància política pública i concreta es donava en casos aïllats, i més encara a poblacions petites. La divisió estaria entre dretes i esquerres. El que després de l'actitud facciosa de la majoria de l'Exèrcit convertiria en un enfrontat camp de feixistes i antifeixistes. En el camí irremeiable vers una guerra civil també a Catalunya.

Les militàncies per aquesta raó no són un camp específic que puguem elaborar amb profunditat. Sí, però, cal destacar un element cabdal, fonamental i fàcilment entenedor. La repressió va contra les persones que han ocupats càrrecs polítics a escala local o més general. És igual el camp polític particular. És la seva relació, col.laboració o participació en un càrrec públic del sistema monàrquic, d'abans o durant la Dictadura del General Primo de Rivera, durant el període republicà en el bienni negre i en la repressió que seguí el 6 d'octubre a Catalunya el que fa enemics a abatre d'una forma irreversible a molts llocs de Catalunya.

La repressió a grans trets va contra la persona que ocupa el càrrec d'alcalde, jutge, cap de sometent, regidor, etc. A un segon grau ho és, naturalment, l'adscripció política. Una lectura acurada d'aquest concepte i la catalogació que arreu del país es veu i recorda, fa prou diàfana l'explicació.

És el període que va del febrer de 1936 a l'esclat de juliol de 1936 el que crea noves i habituals militàncies polítiques a Catalunya. Només en aquests casos es pot atribuir una militància molt precisa.

La pròpia del país, dins l'ample espectre general de dretes, seria Lliga Catalana i tradicionalistes, després a distància una militància atomitzada en partits poc importants quan el període republicà i alguns d'extrema dreta amb escàs eco.

La majoria de les persones mortes per violència política a la rera guarda no tenien una concreta militància política. Els hauríem d'incloure, doncs, en un ampli camp conservador del país.

No cal dir que la dificultat que pressuposa definir on comença la repressió o represàlia a la rera guarda és considerable. Només hem considerat aquest concepte quan s'exerceix d'una forma que produeix la mort.

Altres penalitats del més variat signe, no les hem considerades en el camp d'aplicació directa de la violència sobre una persona determinada.

A excepció de la ciutat de Barcelona, hem pogut cobrir qualsevol incidència d'aquest tipus. A Barcelona totes les fonts ens mostren els conceptes mortals o de repressió més diferents, en tot cas també el lloc de la mort ens ha ajudat pel que fa a camps de treball o centres habilitats de reclusió.

Hi ha molts aspectes dins la documentació i recerca que ens permetrien continuar per camins que aprofundissin camps paral·lels del complex més repressiu del període revolucionari o de guerra. Hem tractat només aquells que ens permeten enriquir la globalitat de l'estudi.

## NOTES

- 1.- Se'n pot veure un recull a les obres següents: Juan GARCIA DURAN, 1936-1939. Bibliography of the Spanish Civil War. Bibliografía de la guerra civil española. Bibliographie de la Guerre Civile Espagnole (Montevideo, 1964); Ricardo de la CIERVA (i col.laboradors), Bibliografía general sobre la Guerra de España (1936-1939) y sus antecedentes históricos. Fuentes para la historia contemporánea de España (Madrid-Barcelona, 1968); "Cuadernos bibliográficos de la Guerra de España", publicats per la Universitat de Madrid a partir del 1966; Ricardo de la CIERVA, Cien libros básicos sobre la guerra de España (Madrid, 1966); "Cuadernos de Historia Económica de Cataluña", vol. XI (juliol 1974), dedicat exclusivament al fons que sobre la guerra civil roman a l'Arxiu d'Història de la Ciutat de Barcelona. També la bibliografia recollida al "Índice Histórico Español", publicat des del 1953. Molt més recent, l'excel.lent treball d'Hilari Ragner, L'Església i la guerra civil (1936-1939). Bibliografía recent (1975-1985); "Revista Catalana de Teologia", XI, 1986, pp. 119-252.
- 2.- Aquests darrers anys han aparegut diverses monografies locals que representen una valuosa aportació per al coneixement del conjunt de la guerra civil. A. Castells, Guerra i Revolució 1936-1939. Sabadell informe de l'oposició. Sabadell, 1982; J. VILLARROYA, Revolució i guerra civil a Badalona. 1936-1939; M. CARRERAS i H. RUIZ, La República i la Guerra civil a Santa Coloma de Gramenet. Badalona, 1986. J.M<sup>a</sup> BERNILS, La Guerra civil a Figueres. Figueres, 1986. J. GARRIGA, Revolta i Guerra civil a la Garriga (Vallès Oriental). 1936-1939. Argentonna, 1986; F. CASAS-MERCADE, Valls: la Guerra civil (Quan no hi havia pau ni treva). 1936-1939. Valls, 1982; J.M<sup>a</sup> CARRERAS I TARRAGÓ, Els Tribunals Populars de 1936. Procés

de cinc veïns de Santa Coloma de Queralt. Valls, 1986; J.M. BENAUL i altres, La República i la Guerra civil. Sabadell, 1936-1939. Sabadell, 1986. J. COLOMÉ i R. SOLER, Revolució i Guerra a Vilafranca (1936-1939). Vilafranca del Penedès, 1986; X. MAROT i altres, La guerra civil a Terrassa. Monogràfic. Terme núm. 1. Terrassa, 1986; R. MARTOS i Toni OLLER, Ripollet 1931-1945. II República i Franquisme. Badalona, 1987.

- 3.- En el cas de la diòcesi de Girona, un estudi recent publicat a la "Revista de Girona", maig-juny, 1986 per Joan BUSQUETS, "La persecució religiosa en el bisbat de Girona". Fa unes consideracions generals d'acusat sentit lúcid.
- 4.- Per exemple J. TREPAT I TREPAT, Los mártires franciscanos de Cataluña durante la revolución marxista (1936-1939). Barcelona, 1944; Simón M<sup>a</sup> BESALDUCH, Nuestros mártires religiosos carmelitas asesinados en España. Barcelona, 1940. Alejo de la Virgen del Carmen, Nuestros mártires de la provincia de San José de Cataluña. Lérida, 1944; Los Jesuitas en el Levante rojo. Cataluña y Valencia, 1936-1939. Barcelona (s/d). E. CORREDERA GUTIÉRREZ, Páginas de historia marxista. España, 1936-1939. Barcelona, 1977.
- 5.- Sobre l'actuació dels requetés catalans es poden veure les obres de Salvador NOVELL BRU, Los requetés catalanes. El tercio de Requetés de Nuestra Señora de Montserrat, 1936-1939. Barcelona, 1956 i Así eran nuestros muertos del Laureado Tercio de Requetés de Nuestra Señora de Montserrat. Barcelona, 1965.
- 6.- J. SARIOL BADIA, Petita història de la guerra civil. Vint-i-tres testimonis informen. Barcelona, 1977, pàg. 38.
- 7.- Des de l'òptica dels guanyadors, es publicaren una sèrie de llibres, bàsicament de memòries, parlant sobre l'actuació quintacolumnista i el seu pas per les "chekas". F. ROS, Preventorio D (ocho meses en el SIM). Barcelona, 1939. F. URRUTIA, Terror rojo! Las "chekas" de



Barcelona. (Historia de la barbarie marxista). Madrid, 1939. M INGLÉS, Las checas de Cataluña. Bajo las garras del SIM. Barcelona, 1940; G. AVILÉS, Tribunales rojos (Visitas por un abogado defensor) (Un reportaje de Héroes y Mártires). Barcelona, 1939. Molt més actuals, els llibres de J. PASCUAL, Yo fui asesinado por los rojos (Collrell 30-1-39). Barcelona, 1981 i M. TARÍN IGLESIAS, Los años rojos. Barcelona, 1985.